

Vietovardžiai – tikroji krašto istorija

Lina BAČIŪNAITĖ,
Ilona SIDERAVIČIŪTĖ-MICKIENĖ

Tyrimo objektas – Čekiškės parapijos vietovardžiai, užrašyti Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčios krikštų, užsaku, santuokų, mirimų metrikuose ir kituose dokumentuose nuo XVIII amžiaus pradžios iki XX amžiaus vidurio. Darbo tikslas – tirti minėtus vietovardžius, aptarti lingvistiniu požiūriu, nustatyti, kokios kalbos veikė lietuvių gyvenamųjų vietų vardyną, remiantis tautos istorine, kultūrine ir konfesine raida, nustatyti vietovardžių skirtingo užrašymo priežastis. Darbe taikomi struktūrinės, statistinės, istorinės aprašomosios sociolingvistinės analizės metodai. Išvados – straipsnio pabaigoje.

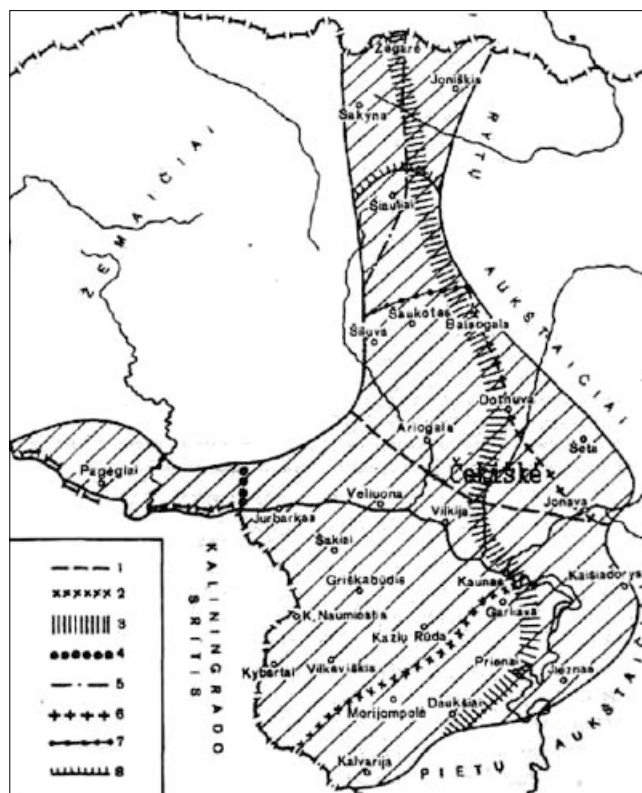
Įvadas

Miestų pavadinimai etimologiniu požiūriu išsamiai tyrinėti A. Vanago darbuose (1996; 2002). Apie senus prūsiskus toponimus* rašė G. Blažienė, D. Deltuvienė. Pavieniai oikonomai** yra tyrinėti etimologiškai, kalbėta apie jų kirčiavimą, koreguotas arba taisytos jų lytys. Sistemingai darybiškai Lietuvos priesaginius oikonimus tyrė M. Razmukaitė (1998), L. Bilkis (1998), N. Taluntytė (2003), taip pat darybiškai, tik fragmentiškiau, gyvenamųjų vietų pavadinimus aptarė J. Balčikonis, J. Otremskis (Otrębski), A. Vanagas.

Dabar Lietuvoje apdorojama, vertinama, klasifikuojama Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje per beveik šimtmetį surinkta medžiaga. Kartotekai pradžių davė K. Būgos ir jo pagalbininkų vardyno duomenų rinkimas iš gyvosios kalbos. Dabartinių ir istorinių (rinktų iš senųjų raštų) oikonimų analizė ir darbo specifika labai skiriasi. Tiriant iš archyvinių raštų surinktus oikonimus, būtina kalbėti apie kitų kalbų įtaką tikrinių vardų raidai, Lietuvos istorines ir kultūrinės sąlygas, tiksliai lokalizuoti patį vietovardį. Istorinius vietovardžius Lietuvoje tyrė G. Blažienė, D. Deltuvienė, V. Garliauskas, N. Taluntytė, Z. Zinkevičius.

Sumanymas tirti Čekiškės parapijos vietovardžius kilo prieš keletą metų, susidomėjus Čekiškės krašto asmenvardžiais. Lietuvių istorinė toponimika regioniniu principu dar tik pradeda tirti. Straipsnyje aptariami tik kaimų pavadinimai. Kiti gyvenamųjų vietų vardai (sodybų pavadinimai, urbanonimai) ir negyvenamųjų vietų vardai (oronimai, agroonimai, drimonimai, helonimai) paliekami tolesniems tyrimams.

Darbo naujumą lemia šaltiniai – Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčioje sukauptas archyvas, kurį sudaro krikštų, užsaku,

1 pav. Vakarų aukštaičiai***

- 1 – kauniškių ir šiauliškių riba,
- 2 – *ir, ūr...* > *fr, ūr...* izofona,
- 3 – priebalsio *l* kietinimo riba,
- 4 – Klaipėdos krašto aukštaičių rytinė riba,
- 5 – į vakarus nuo šios linijos esama daug bendra su žemaičiais,
- 6 – Baisogalos – Dotnuvos – Jonavos patarmė, turinti daug bendra su rytų aukštaičiais,
- 7 – kirčio intensyvesnio sąlyginio atitraukimo izofona,
- 8 – kirčio visuotinio atitraukimo izofona.

santuokų ir mirimų metrikų knygos nuo 1733 iki 1949 metų. Vėliau rašytos knygos nėra tiriamos, nes jose vardynas jau sunormintas. Šaltinių iki XX a. vidurio tyrimas yra nulemtas dar vieno veiksnio – tiriamos medžiagos mažėjimo, nes senieji kaimai buvo naikinami, jų pavadinimai nebuvo užrašomi bažnyčios metrikose.

Aptariami rašytiniai šaltiniai yra seni, saugomi netinkamomis sąlygomis, todėl labai sunku juos skaityti. Neišmanydami svetimų kalbų (lotynų, lenkų, rusų, vokiečių), raštininkai, kunigai dažnai tuos pačius vietovardžius užrašydavo keliais variantais. Skirtingus oikonimų užrašymus lėmė ir parapijos geografinė padėtis. Į Žemaičių vyskupijos periferinę

*** Tai autorių papildytas Z. Zinkevičiaus [25;] pateiktas žemėlapis.

* Toponimai (vietovardžiai) – tikriniai vietų vardai, kurie paprastai žymi vieną objektą, nereiškia sąvokų, turi tik vadinamąją pirminę (t. y. buvusią toponimo susidarymo metu) reikšmę.

** Oikonimai (gyvenamųjų vietų vardai) – miestų, miestelių, kaimų, vienkaimių, jų dalių vardai.

parapiją, per kurią eina vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių tarmių riba (1 pav.), kunigauti buvo skiriami žemaičiai kunigai, todėl jų užrašyti vietovardžiai kartais turi žemaičių tarmės ypatybių.

Straipsnyje toponimai traktuojami daugiausia lingvistiniu požiūriu, tačiau daug dėmesio skiriama ir istoriniam, kultūriniam, Bažnyčios kaip institucijos vystymosi kontekstui.

Lingvistinis vardyno tyrimas suteikia informacijos kultūrologams, istorikams, nes „vienas svarbiausių ir nepaprastiausių žmogaus aplinkos pažinimo, jo pergalės prieš gamtą įrodymų yra vietovardžiai. Tai labai savita žemės vietų ir objektų inventorizacija. Kur tik ilgiau pagyveno žmogus, visur paliko neišdildomą pėdsaką – vietovardžius“ [22; 6].

Trumpa Čekiškės krašto istorija

Čekiškė – savaimingai susiklosčiusio radialinio plano miestelis Kauno rajone. Rašytiniuose paminkluose Čekiškės vardas pirmą kartą paminėtas 1600 m., „tačiau gyvenvietė greičiausiai atsirado gerokai anksčiau. Remdamiesi 1687 m. Vilkijos seniūnijos inventoriaus įrašu, kuriame tuščias 6 valakų kaimas vadinamas Piktakiemiu arba Čekiške, tyrinėtojai spėja, jog Čekiškė atsirado buvusio Piktakiemio kaimo vietoje. Tas kaimas minimas 1542 m.“ [23; 41]. Šio kaimo vietoje Čekiškės dvaro savininkas Jurgis Gedgaudas Mackevičius įkūrė miestelį, 1617 m. pastatė bažnyčią, kuri buvo konsekruota 1627 m., o 1620 – 1625 m. įsteigė parapiją mokyklą. Nuo tada ir prasidėjo mažo miestelio tikroji istorija, kuri nėra užrašyta, tačiau ją mena pasakojimai, perduodami iš kartos į kartą.

1762 m. Čekiškei buvo suteikta turkaus ir prekymečio privilegija. XIX a. pab. daugiau nei pusė jos gyventojų buvo žydai, todėl šalia čia stovėjo sinagoga, kuri dabar paversta sandėliu. 1887 m. sudegė beveik visi gyvenamieji namai, ūkiniai pastatai, sinagoga, bet katalikų bažnyčia nenukentėjo.

1863 m. sukilime aktyviai dalyvavo vietiniai valstiečiai. Padubysio miškuose susiformavo B. Kolyškos vadovaujamas Dubysos pulkas. Kovotojų gretose buvo ir Čekiškės bažnyčios vikaras A. Vytartas, kuris bažnyčioje paskelbė sukilėlių manifestą.

Pirmojo pasaulinio karo metais Čekiškės miestelis mažai nukentėjo: sudegė vienas namas ir buvo kliudytas bažnyčios bokštas.

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. lapkričio 23 d. sudarytas Čekiškės valsčiaus komitetas. Iki 1950 m. Čekiškė – valsčiaus ir seniūnijos centras. „1932 m. Čekiškės valsčių sudarė 10 seniūnijų: Aikščių (Eikščių), Butkiškės, Čekiškės, Daugėliškių, Gučkampio, Kilovos, Lebedžių, Šlapučių, Vincentavos ir Vozbutų“ [5; 5]. Parapijos ir valsčiaus ribos nesutapo: Butkiškės nepriklausė Čekiškės parapijai, kurios kaimai priklausė kitam valsčiui.

Pirmoji sovietinė okupacija labai pakeitė čekiškėčių, kaip ir visos Lietuvos, gyvenimą: žemės nusavinimas, visuomeninių organizacijų (tautininkų, šaulių, jaunalietuvių, pavasarininkų) uždraudimas, persekiojimai, trėmimai.

Hitlerinės okupacijos metais daugelis vietinių žydų pateko į Kauno getus arba buvo sušaudyti Jaučakių miške. Daug

gyvybių nusinešė aktyvi rezistencija antrosios sovietinės okupacijos metais. Iki 1990 m. Čekiškės gyvenvietė vėl išaugo, tačiau ne tik viensėdžiai ir vienkiemiai, bet ir kaimeliai jau buvo sunaikinti.

Čekiškė buvo Žemaičių vyskupijos periferijoje, bet garsus pamokslininkas, uolus ganytojas ir jėzuitų misijų rėmėjas vyskupas M. Pacas ragino didikus ten statyti bažnyčias [9; 23]. Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčia yra vėlyvojo Renesanso stiliaus statinys, turintis klasicizmo bruožų. Čia po didžiuoju altoriumi įrengta fundatoriaus šeimos kapavietė.

Bažnyčia yra ne tik tikinčiųjų centras, bet ir ta vieta, kuri išsaugojo daug vertingos informacijos apie tai, kas dabar jau nebeegzistuoja.

1799 m. rugpjūčio 13 d. kilęs gaisras sunaikino beveik visą miestelį, liko tik bažnyčios mūrinės sienos. Atstatymo darbai ėmė rūpintis tuo laiku Čekiškėje klebonavęs Bonaventūra Miknevičius. Kunigo rūpesčiu 1821 m. bažnyčia buvo perstatyta, pasidarė didesnė. Apibendrinamas savo darbo metus Čekiškėje, B. Miknevičius 1836 m. parašė istorinę giesmę apie Čekiškės bažnyčią (*Giesme Historyczna apiy Czeckiskies Bazniece*). Šią giesmę jis buvo įteikęs Žemaičių vyskupijos valdytojui I. K. Gintilai, kad ją įvertintų ir leistų giedoti Čekiškės bažnyčioje. Valdytojas rankraštį peržiūrėti pasiuntė J. A. Pabrėžai ir, gavęs iš jo teigiamą giesmės įvertinimą, tam pritarė. Nežinoma, ar ji buvo kur nors išspausdinta, tačiau Lietuvos valstybiniame istorijos archyve yra išlikęs šios giesmės rankraštis (LVIA F. 1671 AP. 4 B. 37 L. 233).

1808 m. iš Gardino Nemunu iki Vilkijos buvo atplukdytas didysis altorius, įrengta dabartinė ambona, prie kurios nedidelėje patalpėlėje buvo ir šio darbo šaltinių knygos.

Apie Čekiškės parapiją 1841 m. M. Valančius rašė: „Klebonija nors maža, bet gera, dirvas ir pievas turi geras, miško apščiai, pelną atneša karčema, parakvija dosni“ [21; 203]. Toks vyskupo atsiliepiamas rodo, kad parapija turėjo būti nemaža. Tikėtina, kad dosnumu labiau pasižymėjo dvarininkai nei paprasti valstiečiai.

Bažnytinės knygos

Bažnytinės knygos – tai istoriniai šaltiniai, kuriuose daug toponimų, antroponimų, tekstų apie gyvenimo realijas, pilietinę savimonę, grožinių kūrinių. „Maždaug XVI a. antroje pusėje Lietuvos kanceliarijos sistemoje atsirado dar viena labai didelė šaltinių grupė – bažnyčių metrikų knygos. Tai buvo naujas dalykas LDK. Tose knygose nenutrūkstamai fiksuojami lietuvių oikonimai ir antroponimai“ [7; 135]. Čekiškėje bažnyčia buvo pastatyta tik XVIII a. pr., tad anksesnė bažnytinių knygų analizė negalima. Šiame darbe nesinaudota tais kanceliarijiniais raštais, kuriuose aprašoma parapijos veikla, klebonijos ūkinė plėtra, pateikiami pamokslų ir politinių atsišaukimų tekstai.

Katalikų tikybos išpažinėjai buvo ir yra gausiausia konfesinė bendruomenė Lietuvoje. Švietimo ir konfesijos sąsajos yra tiesioginės, kartu su Romos katalikų tikėjimu plito raštas, kultūra, naujovės. Senąjį baltišką tikėjimą pakeitusi krikščionybė (1387 m. Lietuvos krikštas, 1413 m. Žemaičių krikštas) visam laikui nulėmė valstybės raidą.

Parapijų pakraščiuose gyvenantys žmonės neretai prašydavo dekanato, kad juos priskirtų tai parapijai, į kurios bažnyčią lengviau nukeliauti. Todėl pasitaiko atvejų, kai tas pats gyvenamosios vietos pavadinimas užrašytas tiek vienos, tiek kitos parapijos bažnytinėse knygose. Kartais didesnių kaimų dalys priklausydavo dviem skirtingoms parapijoms.

Lotyniškai rašytose bažnyčių knygose yra keli įrašai, kuriuose nurodoma, kad tas tekstas yra parašytas raštininko. Lenkiškose knygose po kiekvienu įrašu nurodoma, kad šią informaciją, kaip tikrą ir neginčijamą, užrašė kunigas arba vikaras. Visi to paties kunigo rašyti gimimo, mirimo, užsakų ar santuokų metrikai buvo šabloniški.

Iš bažnytinio archyvo medžiagos matyti, kad daugelis oikonomų ir antroponimų lyčių yra lietuviškos. Lietuviškam bažnytiniam vardynui turėjo įtakos ta aplinkybė, kad „kunigai iš pirmųjų lūpų užrašydavo jo duomenis, o tarkim, teismų ir dvarų pareigūnai nemažą dalį informacijos galėjo gauti ir per tarpininkus, netiesiogiai” [7; 135].

Lotynų kalba rašytos knygos

Lotynų kalba buvo ir yra oficiali bažnytinė kalba. Ja konsekrutos Šv. Mišios, pildyti metrikai, susirašinėta. Šiais laikais kartais tik giesmės giedamos lotyniškai, o visi bažnytinių knygų įrašai – lietuviški. Retą lotynų kalbos vartojimą lėmė nacionalinių kalbų įsigalėjimas, nes siekta, kad apeigos būtų suprantamos ne tik kunigams, bet ir parapijiečiams.

Lotyniškai rašytos knygos sudaro nedidelę dalį visų Čekiškės parapijos archyvo metrikų, tačiau jos seniausios. Šiame darbe naudotasi penkiomis tik lotyniškai (1737 – 1828) ir dviem vokiečių, lotynų ir lietuvių kalbomis (1917 – 1924) rašytomis knygomis.

Vien tik lotyniškai rašytas knygas sudaro tikrinimų, mirimų (tokios dvi), krikštų ir užsakų registracijos knygos. Tikrinimų knygoje užrašyti keli vietovardžiai, šiame darbe tirsime tik vieną, kurio visi variantai sutampa – *Czekiszki* (TK 1737 – 1788)*. Kiti minėtoje knygoje rasti oikonomai – ne Čekiškės parapijos. Būtent Čekiškės parapijos oikonomų kur kas daugiau užrašyta kitose bažnytinėse knygose. MR 1774 – 1802 skirtingų identifikuotų gyvenamųjų vietų vardų rasta 43, su visais variantais net 133, KR 1792 – 1797 skirtingų oikonomų buvo 39, su variantais – 74, UR 1792 – 1821 skirtingų vietovardžių surinkta 48, jų variantų – 105, iš MR 1803 – 1828 užrašyti 52 skirtingi oikonomai, kurių variantų – 81.

Knygų rašymo kontekstas

Lotyniškai pildytos knygos yra iš Lietuvos – Lenkijos Respublikos paskutiniųjų dešimtmečių bei pirmųjų Rusijos imperijos metų. Lietuvos ir Lietuvos sąvokos per visą jungtinės valstybės gyvavimo laiką kito. Nykstant Lietuvos valstybingumui, „politiniuose Lietuvos ir Lenkijos santykiuose atsispindėjo lietuviškas patriotizmas, tačiau jis neturėjo nieko bendra su tautiškumu” [14; 44]. Tuo laiku tautą sudarė ne visi

gyventojai, bet tik dalis – išrinktieji, ir visai nesvarbu kokios etninės kilmės. „Tauta tiek lietuviui, tiek lenkui buvo tada juridinė, etnopolitinė, tuo pačiu metu, neturint valstiečiams pilietinių teisių, etnosocialinė kategorija. Lenkas privilegijuotiems luomams reiškė Lenkijos ir Lietuvos bajorą, laisvą pilietį, o valstiečiams – tiek Karalystės, tiek LDK – abi jos dar buvo tolimos ir svetimos” [1; 18]. Dėl bajorijos anarchijos, lenkiškumo diegimo lietuviybė nunyko. Lenkiško gyvenimo būdo propagavimas, kuris ypač sustiprėjo po trečiojo Respublikos padalijimo, nebuvo svietimas ir dvasininkijai.

Visą carų valdžios gyvavimo Lietuvoje laiką bažnyčia labai stengėsi, kad su rusiška tvarka nebūtų primesta stačiatikybė, rusiškas raštas. Lenkų kalba ir savimonė atrodė mažiau pavojingi, todėl ir lotyniškai bažnytiniai raštai turėjo nemažai lenkų kalbos bruožų. Lenkišką Čekiškės parapijos metrikų pildymo tvarką galėjo sąlygoti ir geografinė padėtis: toli nuo sostinės, didesnių miestų, t. y. toli nuo valdžios ir jos tvarkos.

Lotynų kalbos ypatybės

Čekiškės parapijos bažnyčios knygų lotynų kalba nėra gryna ir tipiška. Netikslumai ir lietuviškų vardų sulotyninimas neretai yra raštininkų ar kunigų kalbos neišmanymo išdava.

Tik lotyniškai rašytuose metrikuose užrašyti vietovardžiai turi aiškinauosius priedais, kurių rašymas prieš ar po oikonomo nėra nuoseklus. Tikėtina, kad verčiant pažodžiui iš lietuvių kalbos, šie žodžiai atsidūrė prieš, o rašant pagal lotynų kalbos taisykles, – po gyvenamosios vietos pavadinimo. Dažnesni yra pažodinio vertimo variantai.

Pagal tai, koks aiškinamasis žodis eina kartu su oikonomu, galima daryti išvadą apie tuo laiku buvusios vietovės administracinį suskirstymą, dydį ir svarbą.

Su žodžiu *parapija* užrašytas tik vienas variantas – *Parochialis Czekiscensis* (MR 1774 – 1802). Dvaro statusą turi tie vietovardžiai, kurie užrašyti su priedais *Aula* (nors tai galima suprasti ir buvus vienkiemį, tačiau šitose vietovėse būta dvarų), pavyzdžiui, *Aula Czekiscensi*, *Aula Polozdonie* (MR 1774 – 1802); *Aula Czekis, de Aula Wysoko Dworensi*, *Aula Polozdonie* (UR 1792 – 1821); *Aula Polozdonie, Aula Wysokidwor, Aula Czekiszki* (MR 1803 – 1828).

Užmiestis, vieta, esanti toliau nuo parapijos centro, buvo vadinama *Vila*, *Villa*, pavyzdžiui, *Villa Besmertis*, *Villa Dokiele*, *Villa Kayre*, *Villa Szlapucie* (MR 1774 – 1802); *Dakie Villa*, *Juskaycie Villa*, *Koylawe Villa*, *Lebiedzie Villa*, *Villa Lyczyni*, *Vila Polozdonia*, *Purwaycie Villa*, *Szlapucie Villa* (KR 1792 – 1797); *Girniki Villa*, *Guczkompie Villa*, *Luczuni Villa*, *Polozdon Villa*, *Szlapucie Villa*, *Węslawiszki Villa* (UR 1792 – 1821); *Dakie Villa*, *Vila Gogyoly* (MR 1803 – 1828). Taisyklingas variantas turėtų būti rašomas su geminata. Rašymas su viena raide gali būti traktuojamas kaip sulietuvinimas.

Apibrėžtai teritorijai, tam tikram žemės plotui, vietai pažymėti vartojami žodžiai *Territorio*, *Teritorio*, pavyzdžiui, *Teritorio Eyxie*, *Teritorio Jatowty*, *Teritoria Purwaicie*, *Teritorio Radwiliski*, *Teritorio Romany*, *Teritorio Szale*, *Teritorio Woskaycie*, *Zabieliszki Ter.* (MR 1774 – 1802); *Besmiercie Ter.*, *Girniki Ter.*, *Territorio Lelerwiszki*, *Mileyki Teritorio*, *Szole Ter.*

* Prie pavyzdžių skliausteliuose nurodomas šaltinio sutrumpintas pavadinimas ir jo parašymo laikas. Tikslūs šaltinių pavadinimai pateikti straipsnio pabaigoje.

(KR 1792 – 1797); *Ter. Antkolnie, Territorio Dawgieliszki, Mozeszy Territorio, Territorio Mileykie, Pabole Teritorio* (UR 1792 – 1821); *Eykscie Teritorio, Territorio Mileykie, Territorio Putrese* (MR 1803 – 1828). Tame pačiame skiemenyje vienodų priebalsių nerašymą lėmė lietuviška tradicija. Bendrinis oikonimų įvardijimas kartais užrašytas sutrumpintas, bet jo reikšmė nuo to nesikeičia.

Miesteliu vadinama tik Čekiškė, pavyzdžiui, *Oppido Czekiscensi* (MR 1774 – 1802); *Oppido Czek.* (UR 1792 – 1821); *Oppidulum Czekiscensi* (MR 1803 – 1828). Toks gyvenvietės įvardijimas nėra klaidingas ar keistas, tačiau mažas miestelis kartais nusakomas kaip Roma: *Urbe Czekiszki* (MR 1774 – 1802); *Urbe Czekiscensi* (KR 1792 – 1797). Miesto, kaip atskiros teritorinio, administracinio ir politinio vienio, tarsi mažos valstybėlės, paminėjimas užrašytas tik vienas – *Civitate Czeki* (MR 1774 – 1802).

Oikonimų trumpinimas būdingas tik lotyniškai rašytuose metrikuose. Galima manyti, kad tai dėl popieriaus perdėto taupymo. Neretai sutrumpinama, kad nereikėtų žodžio kelti į naują eilutę. Trumpinami tik dažnai rašomi pavadinimai, pvz.: *Czek.*, *Civitate Czeki.* (MR 1774 – 1802); *Oppido Czek.*, *Aula Czekis.* (KR 1792 – 1797).

Dėl lotynų kalbos poveikio digrafas *ks* rašytas vienu ženklu *x*, pavyzdžiui, *Teritorio Eyxie* (MR 1774 – 1802), tačiau tikėtina, kad tai labiau dirbtinis nei natūraliomis sąlygomis susiklostęs reiškinys, nes visi gretimuose puslapiuose užrašyti oikonimų variantai identiški.

Varijuoja ir minkštojo sprogstamojo *k'* prieš priešakinės eilės balsius užrašymai. Vieni sudaryti taisyklingai, kiti neatitinka lotynų kalbos tarties taisyklių, pavyzdžiui, *Urbe Czekiszki* (MR 1774 – 1802), *Czekiszke* (KR 1792 – 1797) *Aula Czekiszki* (MR 1803 – 1828) – *Parochialis Czekiscensis, Oppido Czekiscensi, Aula Czekiscensi* (MR 1774 – 1802), *Urbe Czekiscensi* (KR 1792 – 1797), *Oppidulum Czekiscensi* (MR 1803 – 1828). Tokių kitos kalbos bruožų negalime laikyti taisykle, nes tai pavieniai reiškiniai.

Lotynų kalbos ypatybę traktuojama ir žodžio pradžioje nerašymas *j*, nors ten jis tikrai turėjo būti tariamas, pvz.: *Ionaycie* (MR 1774 – 1802), *Iuszkaycie* (UR 1792 – 1821). Bet šitoks užrašymas nebuvo nuoseklus, nes tie patys oikonimai dažniau rašyti su *j*.

Lotynų kalba veikė lietuvių vardyno formavimąsi ir vėliau, tačiau tai nebebuvo taip akivaizdu.

Lenkų kalbos atšvaitai lotyniškai rašytose knygose

Lotyniški įrašai rašyti tada, kai Lietuvos teritorijoje oficialios kalbos statusą turėjo lenkų kalba, todėl ir pastarosios būta apraiškų.

Lotynų kalboje nėra būdinga atskirai žymėti kietąjį balsingąjį priebalsį *ł*, pvz.: *Antkolnie, Goygoly, Koyława, Łangakie, Połozdonis, Szłapućie* (MR 1774 – 1802); *Goygotly, Łangokie* (KR 1792–1797); *Mileykie, Połozdonia* (UR 1792 – 1821); *Kuillawa, Łangokiel* (MR 1803 – 1828). Kietasis priebasis žymimas ir prieš priešakinės, ir prieš užpakalinės eilės balsius. Tai gali būti ne tik polonizacijos, bet ir dialekto įtaka.

Lotynų kalbai nebūdingą alfabetą papildė mišriųjų dvigarsių užrašymai vienu ženklu *q* arba *ę*: *Guczkaŋpie, Guczkaŋpie, Węslawiszki Villa* (UR 1792 – 1821); *Guczkaŋpie, Węslawiszki* (MR 1803–1828). Pateikti pavyzdžiai rodo, kad neapsiribota viena kalba, o rašyta kelių kalbų kratiniu. Nazalinių balsių rašymas kartu su priebalsiu, kuris turėtų būti tik tariamas lenkų kalboje, nėra taisyklingas, o bet kokios nosinės raidės lotynų kalboje net neegzistuoja.

Iš lenkiško alfabeto pasiskolinti diakritiniai ženklai, kurie turėjo žymėti minkštąsias afrikatas: *Besmierćie, Eykćie, Juszkayćie, Lućiuny, Nowiēciszki, Szłapućie, Szłekiećie* (MR 1774 – 1802). Lotyniškai rašytose knygose lenkiškas afrikatų arba pučiamųjų priebalsių užrašymas nėra dažnas. Manoma, kad be kreskos parašytos raidės fonetiškai transkribuojamos taip pat.

Į lenkų kalbą pažodžiui versto vietovardžio taisyklingų užrašymų yra mažiau nei klaidingų, pavyzdžiui, *Wysoki Dwór* (KR 1792 – 1797; UR 1792 – 1821) – *Wysoki Dwor* (MR 1774 – 1802); *Wisoki Dwor, de Aula Wysoko Dworensi, Wysoki dwor* (UR 1792 – 1821); *Wysoki dwor, Aula Wysokidwor, Wysoki Dwor* (MR 1803 – 1828). Šiuo atveju ne lotyniškas užrašymas derinamas prie lenkų kalbos taisyklių, bet lenkišką žodį norima padaryti panašų į lotynišką, nes nerašoma kreska virš *o*.

Lotynų kalba, nors ir buvo oficiali bažnytinė, kunigai jos mokėsi seminarijoje, tačiau dažnai turėjo kitų kalbų substratų. Tai buvo neišvengiama dėl tuometinių istorinių ir kultūrinių aplinkybių.

Lenkų kalba rašytos knygos

Šaltinius sudaro šešios lenkų kalba rašytos knygos (1826 – 1848): po dvi krikštų ir santuokų registracijos bei po vieną vizitacijos ir mirimo registracijos metriką. Vizitacijos knyga saugoma LVIA. Kiekvienoje lenkiškai rašytoje knygoje – skirtingas kiekis oikonimų: VK 1826 – 46, vienas gyvenamosios vietos pavadinimas turėjo du variantus, pavyzdžiui, *Woskaycie Folwark, Woskaycie Okolica*, KR 1828 – 1834 – 50, variantų – 75, iš SR 1828 – 1839 išrašyti 58 oikonimai, o jų variantų – 116, SR 1835 – 1848 identifikuota 40 oikonimų, variantų būta 69, MR 1835 – 1848 buvo užrašyti 52 vietovardžiai, su variantais – 72. Variantų gausą lėmė lenkų kalbos rašyba, nes to paties garso užrašymų, ne visada taisyklingų, gali būti keli.

Lenkiškuose metrikuose užrašyta nemažai naujų, iki tol lotyniškose knygose nerastų oikonimų. Jie papildė Čekiškės parapijos gyvenamųjų vietų vardyną.

Polonizaciją suaktyvinusios aplinkybės

XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos padėtis nebuvo itin palanki lietuviško mentaliteto formavimuisi, nes valdant Nikolajui I rusifikacija tik stiprėjo. Antirusišką nusiteikimą ir pasipriešinimą rusifikacijai liudijo lenkų kalbos puoselėjimas.

Tautiškumo garantu gali būti nacionalinė kalba, tačiau vis „naikindami pagonybės liekanas Lietuvoje, lenkai kuniagai kovojo prieš visa tai, kas apskritai lietuviška, taigi ir prieš „pagonišką“ lietuvių kalbą, kuri jiems atrodė esanti priešingybė „katalikiškai“ lenkų kalbai. Sutapatinę lietuviškumą su

pagonybe, o lenkiškumą su katalikybe, jie ėjo prie logiškos išvados: katalikas tegali būti tik lenkas” [29; 95]. Oficialiajame gyvenime, dvaruose propaguojamas lenkiškumas buvo norma. Bažnyčia taikėsi ne prie lietuviškai kalbančios daugumos, bet prie turtingos formaliai katalikybę praktikuojančios lenkiškos aukštuomenės.

Lenkų kalbos ypatybės

Lenkų kalba veikė lietuvių šnekamąją kalbą, besiformuojančią rašto kultūrą ir tradiciją.

Lenkiškam raidynui būdingas ženklas *ć* kuris atitinka garsą [č], pavyzdžiui, *Bezmierć, Eykśćie, Purwayćie, Szlapuć, Woskayć* (KR 1835 – 1847); *Besmierć, Ejksć, Juskayć, Purwayć, Szlapuć, Woskayć* (SR 1835 – 1848); *Bezmierć, Szlapuć, Woskajć* (MR 1835 – 1848). Ši raidė, jei tik oikonimas baigiamas kamieniu ir neturi fleksijos, beveik visada rašoma žodžio pabaigoje. Kadangi rašomas minkštasis priebalsis, o po jo nėra jokio priešakinės eilės balsio, tai galima daryti išvadą, kad toks balsis buvo tariamas, bet dėl lenkų kalbos poveikio neužrašytas.

Nenuosekliausias buvo kietojo [h] rašymas. Lietuvių kalboje kietieji priebalsiai yra tik prieš užpakalinės eilės balsius, o lenkiškas *ł* rašomas neatsižvelgiant į jo poziciją ir ryšį su kitais garsais, pavyzdžiui, *Łangokie, Połozdon Folwark, Szłapucie, Węclawiszki* (VK 1826); *Iszłostakie, Miłeykiach, Miąłeykach, Połozdonie*, (KR 1828 – 1834); *Goygoły, Szłapuciach, Węclawiszki* (SR 1828 – 1839); *Iszłostakie, Kuyława, Łaukswidyszki, w okolicy Miłeykiach, Połozdoń, Połozdonia* (KR 1835 – 1847); *Goygoł, Koyława, Miłeyk, Miłejk* (SR 1835–1848); *Goygoła, Kuyława, Miłeyki, Szłapucie* (MR 1835 – 1848).

Minkštąjį garsą [n'] stengtasi pažymėti lenkiškos abėcėlės raide *ń*. Tai dažniausiai buvo daroma nerašant galūnės, kur buvo minkštai tariamas balsingasis priebalsis, pavyzdžiui, *Połozdoń* (KR 1835–1847); *Antkolń* (SR 1835 – 1848); *Połozdoń* (MR 1835 – 1848).

Ženklas *ś* užrašytas tik viename oikonime, kur minkštai reikėjo ištarti garsą [š]: *Eykściach* (SR 1828 – 1839), *Eykśćie* (KR 1835 – 1847), *Ejksć* (SR 1835 – 1848). Visais kitais atvejais be jokių išimčių tas pats garsas užrašytas digrafu *sz*.

Viename oikonime yra parašytas lenkiškas minkštasis garsas [ž] – *Lebiedz* (SR 1835 – 1848). Vienas atvejis užrašytas, kai kietąjį garsą [ż] žymėjo raidė *ż* *Anżolity* (KR 1835 – 1847).

Keletu atveju garsas [u] žymimas raide *ó*: *Wysoki=Dwór* (VK 1826), *Dwór Polozdon* (KR 1835 – 1847), *Bezsmerciów* (SR 1835 – 1848).

Diakritinių ženklų vartojimas rašto kalboje gali būti traktuojamas ne tik kaip lenkų kalbos specifika, bet ir kaip mūsų rašybos tradicija, kuri patyrė lenkų kalbos įtaką.

Lenkų kalba rašytose knygoje įvairuoja dvigarsių *en* ir *om* rašyba. Dviejuose oikonimuose mišrieji dvigarsiai kartais rašomi vienu ženklu *ę* ar *q*, o kartais – dviem: *Guczkompie* (VK 1826; KR 1828 – 1834), *Guczkompia* (SR 1828 – 1839), *Guczkompie* (KR 1835 – 1847; SR 1835 – 1848; MR 1835 – 1848), *Guczkapiach, Guczkomp* (KR 1835 – 1847; SR 1835 – 1848), *Guczkap* (SR 1835 – 1848), *Guczkapiach* (MR 1835 – 1848); *Węclawiszki* (VK 1826), *Węclawiszki* (KR 1828

– 1834), *Węclawiszki* (SR 1828 – 1839), *Węclawiszkach* (KR 1835 – 1847), *Węclowiszek* (SR 1835 – 1848), *Węclawiszki* (MR 1835 – 1848). Visuose kituose oikonimuose šie mišrieji dvigarsiai rašomi pagal lietuviškąją tradiciją.

Afrikatos, išskyrus aukščiau minėtą *ć*, rašytos dviem ženklais. Jeigu oikonimas ir nebuvo lenkinamas, tai bent jau pakeičiama jo rašyba. Afrikata [č] dažnai buvo rašoma digrafu *cz*, retai – *c*, [š], labai retai – *s*: *Czekiszkie – Czekiskie* (SR 1835 – 1848).

Greta gyvenamųjų vietų vardų buvo užrašyti ir keli juos aiškinantys žodžiai. Parapijos terminu apibrėžiama tik Čekiškė: *w Parafij Czekiskimiy* (KR 1828 – 1834), *w Parafii Czekiskiey* (SR 1828 – 1839), *w parafii Czekiskiey* (KR 1835 – 1847), *Parafiy Czekiskiey, Parafianka Czekiska* (SR 1835 – 1848). Miestelio statusas taip pat priklauso tik Čekiškei: *w Miasterku Czekiszkach* (SR 1828 – 1839), *w Miasteczka Czekiszek* (KR 1835 – 1847), *w Miasteczku Czekiszkach* (MR 1835 – 1848).

Prie kai kurių oikonimų buvo parašytas aiškinamasis žodis *okolica*, kuris reiškia ne tik vienkiemį, bet ir didesnę vietovę, sritį, gimininį kaimą. Pagal tai, prie kokių gyvenamųjų vietų vardų šis žodis parašytas, galima daryti išvadą, kad abi žodžio reikšmės yra galimos ir teisingos: *Antkolnie Okolica, Dowgialiszki Okolica, Eykskie Okolica, Jatowty Okolica, Kruwondy Okolica, Kuniasze Okolica, Lalerwiszki Okolica, Radwiliszki Okolica, Romany Okolica, Szale Okolica, Woskaycie Okolica* (VK 1826); *w okolicy Miłeykiach* (KR 1835 – 1847).

Vienas oikonimas turėjo prierašą, kuris nurodo, kad tai yra dvaras: *Dwór Polozdon* (KR 1835 – 1847). Kiti vietovardžiai nurodomi kaip dvareliai arba nedideli kaimai. Galima manyti, kad abi reikšmės yra teisingos: *Kuyława Folwark, Łaukswidyszki Folwark, Połozdon Folwark, Preny Folwark, Woskaycie Folwark* (VK 1826); *w Polwarku Dakielach* (KR 1835 – 1847).

„Į lenkų kalbą dažniausiai buvo verčiami tie lietuviški vietovardžiai, kurie turi aiškią reikšmę. (...) Senieji raštininkai stengdavosi išversti arba suslavinti visa, kas tik patekdavo į tekstą – ir asmenvardžius, ir vietovardžius” [8; 54]. Vienas oikonimas išverstas į lenkų kalbą ir nė karto neužrašytas lietuviškai: *Wysoki=Dwór* (VK 1826), *Wysoki Dwor, Wysokim Dworze* (KR 1828 – 1834), *w Wysokim Dworze, Wysokem dwore* (SR 1828 – 1839), *w Wysokiego dworu, Dwora Wysokia* (SR 1835 – 1848), *Wysokidwor, w Wysokim Dworze* (MR 1835 – 1848) – *Áukštavaris*. Vienas oikonimas buvo rašomas arba lietuviškai, arba išverstas: *Podgire* (KR 1828 – 1834), *Polesie* (SR 1835 – 1848) – *Pagiriaĩ*. „Aiškiausios lietuviškos kilmės vietovardis, išverstas į lenkų kalbą, iškrinta iš lietuviškų vietovardžių sistemos” [8; 53]. Aptariant lenkų kalbos įtaką lietuvių vardynui, toks pavyzdys yra svarbus.

Rusų kalba rašytos knygos

Šaltinius sudaro septynios rusų kalba 1849 – 1918 m. rašytos (pildytos) knygos: po tris krikštų ir santuokų registravimo metrikas ir viena gyventojų surašymo knyga. Visos saugomos Čekiškės bažnyčios archyve. Kiekvienoje knygoje oikonimų užrašyta nevienodai: KR 1849 – 1855 užrašyti 53 vietovardžiai, o jų variantų 78, KR 1855 – 1863 identifikuota 50 gyvenamųjų vietų vardų, jų variantų būta 61, SR 1866 – 1877 užrašyta

40 skirtingų oikonimų, o jų variantų 53, SR 1877 – 1887 rasti 42 skirtingi vietovardžiai ir 58 jų variantai, SR 1898 – 1909 skirtingų oikonimų surinkta 43, variantų – 54, GS 1904 visi 45 gyvenamųjų vietų pavadinimai pavartoti po kartą, KR 1907 – 1918 identifiкуotų vietovardžių užrašyta 62, o su visais variantais 83. Rusiškai buvo rašoma gana ilgai, tad ši kalba kiek pakeitė mažai kintančius tikrinius vardus.

Rusifikacijos laikas

Lietuvą vis labiau veikė carinės Rusijos imperijos vykdoma nutautinimo politika. Nuo 1840 m. raštvedybą lenkų kalba pakeitė rusų, todėl ir kunigai turėjo paklusti naujai tvarkai, vykdyti valdžios nurodymus, kad apsaugotų Bažnyčią nuo gresiančių pavojų. Bažnyčios sekuliarizavimas „pratęsė anksčiau Romanovų politiką, kurios tikslas buvo visiškai pajungti Katalikų Bažnyčią valstybinės valdžios valiai“ [2; 171].

Praradę valstybingumą, negalėdami savęs identifiкуoti kaip nacijos, lietuviai negalėjo įgyvendinti prancūziškojo tautos modelio, kur pagrindinis kriterijus buvo civilizuota tauta, sukūrusi savo valstybę ir įstatymus. Reikėjo tokio modelio, kuris nebūtų taip glaudžiai susiejęs tautinių reikalų su valstybingumu. „Vokiškoji „tautos dvasios teorija“ operavo specifinės kultūros kategorijomis, tautinio identiteto klausimą savotiškai perkeldama iš „žemiškosios“ (politinės, valstybinės) sferos į „dangiškąją“ dvasinio gyvenimo sritį, kur svarbiausi tautos egzistencijos žymenys – tai papročiai, mitai, folkloras, kalba“ [1; 20]. Rusijos carai šitai suprato, todėl ypač rūpinosi, kad lietuviai negalėtų ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai spausdinti knygų, leisti katekizmų, maldaknygių. Nors tautos dvasia galėjo prabusti bet kada, sukel-dama imperijoje neramumus.

Rusijos carų vykdomam nutautinimui priešintis buvo vis sunkiau. Bažnyčia buvo priversta jei ne paklusti, tai bent jau netrukdyti valdžiai. 1904 m. gegužės 7 d. dekretu panaikintas spaudos draudimas lotyniškais rašmenimis, tačiau Bažnyčia vis dar nebuvo nacionalinė. Jos kanceliarija buvo tvarkyta rusiškai.

Rusų kalbos ypatybės

Rusų kalba tik pratęsė lenkų kalbos pradėtą vardyno slavinimą. Akivaizdžiausias rusifikacijos bruožas yra rašymas ne lotyniškais rašmenimis.

Šia kalba pildytose bažnytinėse knygose kai kurie oikonimai turi aiškinamuosius žodžius, tačiau įrašų formulėse nerashomas parapijos pavadinimas, todėl nėra nė vieno oikonimo varianto su žodžiu parapija. Vienintelis likęs aiškinamasis žodis, kuris eina su Čekiškės vietovardžiu, – miestelis: *въ Мыстечкѣ Чекишкахъ* (MR 1835 – 1848), *въ мыстечкѣ Чекишкахъ* (KR 1849 – 1855), *М – цко Чекишки* (GS 1904).

Tam tikra uždara teritorija, aiškias ribas turintis kaimas, žymimas aiškinamuoju žodžiu *околиця* arba jo trumpiniu: *Окол. Антоново, Окол. Анткольни, околиця Ятовтѣ, Окол. Шлякеци, Окол. Воскайце* (GS 1904). Keleto kaimų pavadinimai parašyti su žodžiu *деревня* arba jo trumpiniu: *Дерьбени Дакеляхъ* (KR 1849 – 1855); *Дер. Даки, Дер. Кайри, Дер. Куйлава, Дер. Лангоки, Дер. Лебедзи,*

Дер. Шлануце (GS 1904). Gyvenamųjų vietų vardų su tikslinančiais žodžiais nedaug, nes kai kurios bažnytinės knygos jau tik pildomos. Metrikuose, kurie rašyti ranka, vyrauja tos pačios formulės kaip ir ankstesnėse lenkiškose knygose, o bažnytiniais dokumentams pildyti skirtose knygose reikia tik įrašyti atsakymus į pateiktus spausdintus klausimus.

Rusų kalbos vidurinės eilės balsis *ы* ir priešakinės eilės *и*, kurių lietuviška transkripcija [i], – maišomi: *Юрдишкаихъ* (KR 1849 – 1855) – *Юрдышкахъ* (KR 1849 – 1855; KR 1855 – 1863), *Юрдышки* (KR 1907 – 1918); *Контриммахъ* (KR 1849 – 1855; SR 1898 – 1909), *Контримы* (GS 1904) – *Контрѣмахъ* (KR 1855 – 1863; SR 1866 – 1877; SR 1877 – 1887; KR 1907 – 1918).

Rusiškai rašytuose šaltiniuose oikonimai rašomi ir su minkštumo ženklais, ir be jų: *Анткольняхъ* (KR 1849 – 1855), *Анткольняхъ* (SR 1877 – 1887), *Онткольняхъ* (SR 1877 – 1887), *Окол. Анткольни* (GS 1904), *Анткольняхъ* (KR 1907 – 1918), *Анткальней* (KR 1907 – 1918) – *Антколяняхъ* (KR 1855 – 1863).

Ryškių rusų kalbos ypatybių šiuose metrikuose nėra, nes rusiškai užrašyti gyvenamųjų vietų vardai beveik visada yra paraidžiui kirilica perrašyti lenkiški jų variantai. Dėl tos priežasties pastebimos ir jau aptartos lenkų kalbos ypatybės.

Lietuviškai rašytos knygos

Šaltinius sudaro septynios vien lietuviškai (1920–1949 m.) ir dvi pramaišiu lietuviškai, vokiškai ir lotyniškai (1917–1924 m.) rašytos knygos. Keliomis kalbomis rašytose knygose daugiausia lietuviškų oikonimų užrašymų, tad jos aptariamoms kartu su vien lietuviškai rašytais metrikuose. Visos knygos (po dvi krikštų ir gyventojų surašymo knygas, po vieną užsakų, santuokų ir mirimo registracijos metriką bei po vieną Sutvirtinimo sakramento ir Pirmosios Komunijos sąrašų knygą) yra iš Čekiškės bažnyčios archyvo.

Knygose oikonimų skaičius įvairuoja: KR 1917 – 1923 identifiкуoti 73 skirtingi oikonimai, o jų variantų 161, SR 1917 – 1924 išrašyta 60 vietovardžių, variantų 114, SS 1920 buvo rasti 72 vietovardžiai, iš kurių tik trys turėjo po du variantus, GS 1923 užrašyta 60 gyvenamųjų vietų vardų, o jų variantų – 69, KR 1923 – 1939 skirtingų identifiкуotų vietovardžių užrašyta 84, variantų – 148, MR 1927 – 1939 skirtingų oikonimų buvo 70, variantų – 95, UR 1931 – 1949 47 skirtingi gyvenamųjų vietų pavadinimai turėjo 61 variantą, GS 1933 užrašyti 37 vieno varianto oikonimai, iš PKS 1938 – 1948 išrinkti 58 vietovardžiai, kurie turėjo 71 variantą.

Lietuviškumą skatinusios sąlygos

Lietuvos Respublikos laikais pilietiškumas ir tautiškumas buvo vienas iš svarbiausių dalykų. Neilgai trukusi pirmoji sovietinė ir hitlerinė okupacija nespėjo pakoreguoti toli nuo šalies centro esančių vietovių gyvenimo ir lietuviško nusiteikimo. Tačiau tautiškumo plėtrą stabdė kaimo gyventojų konservatyvumas, miestiečių menkas raštingumas, nemažos dalies inteligentų nutautėjimas. Bažnyčios institucijos pasisakė už nacionalinį persitvarkymą, nacionalinių interesų klausimu rėmė valstybės politikus, iš karto pakeitė ne tik kance-

liarijos dokumentų kalbą, bet ėmė propaguoti ir lietuviškas apeigas. Čekiškės parapijos bažnytinės knygos nuo 1920 m. pildomos tik lietuviškai.

Besiformuojančios lietuvių kalbos ypatybės

Čekiškės bažnyčios lietuviškos knygos yra rašytos gana taisyklinga tautine kalba, nors parapijos, bažnyčios ir klebonijos metinėse ataskaitose, inventoriaus ir turtų aprašuose nemažai lenkiškų ir lotyniškų žodžių. Namų apyvokos daiktų pavadinimus kunigai užrašydavo lenkiškai, sakralinių dalykų – lotyniškai.

Bažnytinių metrikų knygose užrašyti vietovardžiai beveik taisyklingi, jų fleksijos rodo skaičių ir giminę. To paties oikonimo variantai dažnai būna ir moteriškosios, ir vyriškosios giminės, vienaskaitiniai bei daugiskaitiniai: *Baltrišk-ė* (SS 1920) – *Baltrišk-is*, *Baltrišk-ės* (KR 1923 – 1939) – *Baltrišk-iai* (KR 1923 – 1939); *Peslišk-iai* (KR 1917 – 1923; SS 1920; KR 1923 – 1939; MR 1927 – 1939; PKS 1938 – 1948), *Pieslišk-iai* (KR 1923 – 1939; MR 1927 – 1939) – *Peslišk-ės* (SR 1917 – 1924) – *Pieslišk-is* (GS 1923; GS 1933); *Raudon-ė* (SS 1920; GS 1923; KR 1923 – 1939; MR 1927 – 1939; UR 1931 – 1949; PKS 1938 – 1948) – *Raudon-is* (KR 1917 – 1923; KR 1923 – 1939) – *Raudon-iai* (KR 1917 – 1923); *Vaičiulišk-iai* (KR 1917 – 1923), *Vaičiulišk-iai* (MR 1927 – 1939) – *Vaičiulišk-ės* (SS 1920), *Vaičiulišk-ės* (GS 1933). Tikslūs kodifikuoti oikonimų pavadinimai dar nebuvo nusistovėję.

Gana dažnai oikonimai rašyti su aiškinamaisiais žodžiais: *Alfredavos dvaras* (SR 1917 – 1924); *Čekiškės dvaras*, *Kilovos dvaras*, *Severinavos dvaras* (GS 1923); *Čekiškės miest.*, *Karalgių vienk.*, *Kašelkų vienk.*, *Laučinės palivarkas*, *Laučynės vienk.*, *Palasdonio dvaras*, *Pašilių dvaras*, *Prienų dvaras*, *Rukiškio vienkiemis*, *Rukiškių k.*, *Savarinavos dv.*, *Uždalinškio viensodis*, *Vincentavo vienk.*, *Zabieliškių dv.*, *Zainškovos vienk.* (KR 1923 – 1939); *Čekiškės vienk.*, *Čekiškės kolonija*, *Baltriškio vienk.*, *Bumbulynės vienkiemis*, *Daukšų vienkiemis*, *Gegužinės vienkiemis*, *Miknevos v.* (MR 1927 – 1939); *Čekiškės m.*, *Alfredavo vienk.*, *Ažuolytės vienk.*, *Baltriškių vienk.*, *Znamionkos vienkiemis* (UR 1931 – 1949); *Čekiškės miestelis* (GS 1933). Kartą oikonimo aiškinamuoju žodžiu ėjo jo lietuviškas vertimas, nes vietovardis vis dar rašytas pagal slavišką tradiciją – *Wysoki Dvor* (*Aukšdvarys*) (KR 1917 – 1923).

Čekiškės bažnyčios archyvo lietuviškai pildytose knygose užrašytų oikonimų variantų nėra daug, nes buvo pasirenkama viena, nors ir ne visada taisyklinga, lytis. Oikonimų variantų nedidelis skaičius liudija atsirandančias pastangas norminti vardyną.

Kitų kalbų atšvaitai lietuviškai rašytose knygose

Metrikus pildę kunigai ar raštininkai gyvenamųjų vietų vardus bei visus kitus įrašus stengėsi rašyti lietuviškai. Jų lietuvių kalbos žinios dar nebuvo itin geros, tad pasitaiko klaidingai užrašytų vietovardžių. Fonetinius netikslumus galėjo lemti ir rašančiųjų dialektas.

Per ilgą laiką susiklosčiusios rašymo svetima kalba tradicijos veikė besiformuojančią bendrinę lietuvių kalbą. Afrika-ta [č] rašyta digrafu *cz* arba raide *c*: *Besmierci*, *Aikscie*, *Iuszkajcie*, *Juszkajze*, *Lauczynę*, *Luczyny*, *Purvaicie*, *Szlapucie*, *Szlekecie* (KR 1917 – 1923); *Czekiszki*, *Ejksacie*, *Szlapuci*, *Voskaicie*, *Voskajze* (SR 1917 – 1924); *Aiksci* (KR 1923 – 1939). Prie balsė [š] kartais buvo parašoma *sz*: *Czekiszki*, *Andrukaitiszki*, *Augsztkalnie*, *Bagdoniszki*, *Baltriszki*, *Iuszkajcie*, *Kaszalki*, *Laukvidyszki*, *Matieszę*, *Pesliszki*, *Szlekecie*, *Szale*, *Venslaviszki*, *Zabieliszki* (KR 1917 – 1923); *Burbiszki*, *Davgeliszki*, *Putreszy*, *Radviliszki*, *Rukiszki*, *Szlapuci* (SR 1917 – 1924).

Lietuvių kalba Bažnyčios raštuose ir dokumentuose buvo tik pradėta vartoti, tad daugelis klaidų ir netikslumų atsirado dėl svetimų kalbų įtakos.

Išvados

1. Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčios archyvo 26 metrikų ir vienoje Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomoje knygoje užrašyti 123 skirtingi Čekiškės parapijos oikonimai. Visi 1737 – 1949 m. užrašyti oikonimai buvo identifiukuoti. Bažnytiniai metrikai nėra vien konfesinės knygos. Tai ir istorijos, ir kalbos, ir tautos raidos pažinimo šaltinis. Knygose užrašytais vietovardžiais užfiksuoti autentiški gyvosios kalbos faktai.
2. Čekiškėčių dialektinės savybės veikė ir vardyną. Vietos šnektos bruožus suponavo geografinė parapijos padėtis – vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių paribiai. Gyvenamųjų vietų užrašymuose pastebimos ir žemaičių tarmės ypatybės, kurios galėjo būti nulemtos konfesinių dalykų, nes Žemaičių vyskupystei priklausiusioje parapijoje daugiausia kunigavo žemaičiai kunigai.
3. Penkiose vien lotyniškai rašytose knygose (1737–1828 m.) užrašyta nuo 1 iki 52 skirtingų oikonimų. Daugelis lotyniškai užrašytų oikonimų turėjo aiškinamuosius žodžius ir buvo trumpinami. Istorikai taip susiklostė, kad oficiali Bažnyčios kalba buvo lenkų, kuri darė įtaką lotyniškai raštų kalbai – priebalsės ir mišrieji dvigarsiai rašyti lenkiškomis raidėmis.
4. Lenkiškai rašytos šešios knygos (1826–1848 m.), jose užrašyta nuo 40 iki 58 skirtingų oikonimų. Vietovardžių rašymui įvesti lenkiški diakritiniai ženklai, kurie tose pozicijose ne visada galėjo būti rašomi, kai kurie oikonimai išversti į lenkų kalbą.
5. Rusų kalba rašytose septyniuose knygose (1849–1918 m.) rasta nuo 40 iki 62 skirtingų vietovardžių – beveik perrašytų lenkiškų jų variantų, tik painiojant priešakinės ir vidurinės eilės balsius *u* ir *u*. Rusinimas pasiekė ne tik įstaigas, bet ir Bažnyčią, kuri, viešai skelbdama lojalumą valdžiai, iš tiesų dažnai vykdė antirusišką politiką.
6. Lietuviškose metrikose (1920–1949 m.) identifikuota nuo 37 iki 84 skirtingų oikonimų, kurie parašyti su lietuviškomis galūnėmis, tačiau dažnai painiojant giminę ir skaičių. Į lietuvišką raidyną kartais įsiterpdavo vienas kitas nelietuviškas afrikatų užrašymas digrafu, kuris laikytinas lenkų kalbos ypatybe.

ŠALTINIAI

1. Saugoma Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčios archyve: 1) gyventojų surašymo knyga (1904), 2) gyventojų surašymo knyga (1923), 3) gyventojų surašymo knyga (1933), 4) Krikštų registracijos metrika (1792 – 1797), 5) Krikštų registracijos metrika (1828 – 1834), 6) Krikštų registracijos metrika (1835 – 1847), 7) Krikštų registracijos metrika (1849 – 1855), 8) Krikštų registracijos metrika (1855 – 1863), 9) Krikštų registracijos metrika (1907 – 1918), 10) Krikštų registracijos metrika (1917 – 1923), 11) Krikštų registracijos metrika (1923 – 1939), 12) Mirimų registracijos metrika (1774 – 1802), 13) Mirimų registracijos metrika (1803 – 1828), 14) Mirimų registracijos metrika (1835 – 1848), 15) Mirimų registracijos metrika (1927 – 1939), 16) Priėmusių Pirmąją Komuniją sąrašai, 17) Priėmusių Sutvirtinimo Sakramentą sąrašai, 18) Santuokų registracijos metrika (1828 – 1839), 19) Santuokų registracijos metrika (1835 – 1848), 20) Santuokų registracijos metrika (1866 – 1877), 21) Santuokų registracijos metrika (1877 – 1887), 22) Santuokų registracijos metrika (1898 – 1909), 23) Santuokų registracijos metrika (1917 – 1924), 24) Tikrinimų knyga (1737 – 1788), 25) Užsakų registracijos metrika (1792 – 1821), 26) Užsakų registracijos metrika (1931 – 1949), 27) Lietuvos valstybės istorijos archyve saugoma Vizitacijos knyga (1826).

LITERATŪRA

1. Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai. – Vilnius, 1993.
2. Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. – Vilnius, 1996.
3. Blažienė G. Sembos vietų vardai – istorijos šaltinis // Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai (LIII). – Vilnius, 2002. – P. 15 – 21.
4. Blažienė G. Zu den altpreussischen Ortsnamen des Samlandes // Darbai ir dienos. – 1999, Nr. 10 (19).
5. Čekiškė 1600 – 2000. – Kaunas, 2000.
6. Deltuvienė D. Mažosios Lietuvos oikonomai (XIV – XVIII a.). Daktaro disertacijos santrauka. – Kaunas, 2001.
7. Garliauskas V. Lietuviškos oikonomų lytys nelietuviškuose XVI – XIX a. šaltiniuose // Lietuvių kalbotyros klausimai (XL). – 1998, p. 123 – 197.
8. Jurkštas J. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985.
9. Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios. Telšių vyskupija. – T. 1. – Chicago, 1980.
10. Lietuvos apgyvendintos vietos. Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. – Kaunas, 1925. – P. 62–65.
11. Lietuvos TSR administracinio – teritorinio suskirstymo žinynas (I dalis). – Vilnius, 1974.
12. Lietuvos TSR administracinio – teritorinio suskirstymo žinynas (II dalis). – Vilnius, 1976.
13. Lietuviški tradiciniai vietovardžiai. – Vilnius, 2002.
14. Lietuvių etnogenezė ir tautinė savimonė. – Vilnius, 1998.
15. Lietuvių kalbos enciklopedija. – Vilnius, 1999.
16. Palionis J. Lietuvių rašomosios kalbos istorija. – Vilnius, 1995.
17. Palionis J. XVII a. antrosios pusės Punios parapijės asmenvardžiai ir vietovardžiai. – Vilnius, 2003.
18. Taluntytė N. Senieji Kauno vietovardžiai // Darbai ir dienos. – 1999, Nr. 10 (19), p. 79 – 90.
19. The New Encyclopedia Britannica. Volume 24. – Chicago, 1995. – P. 733 – 738.
20. Vaičius A. Apie Čekiškę ir čekiškėčius. – Kaunas, 2000.
21. Valančius M. Raštai. – T. 2. – Vilnius, 1972.
22. Vanagas A. Lietuvių vandenvardžiai. – Vilnius, 2002.
23. Vanagas A. Lietuvos miestų vardai. – Vilnius, 1996.
24. Vanagas A. Veikalas apie baltiškų vietovardžių slavinimą ir slavų lietuvinimą // Lietuvių kalbotyros klausimai (XII). – 1970, p. 194 – 200.
25. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. – Vilnius, 1994.
26. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – T. 2. – Vilnius, 1987.
27. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – T. 3. – Vilnius, 1988.
28. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – T. 4. – Vilnius, 1990.
29. Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. – Vilnius, 1993.

Place-names –
the real history of the land

Lina BALČIŪNAITĖ,
Ilona SIDERAVIČIŪTĖ-MICKIENĖ

The article presents analysis of place-names in the parish of Čekiškės, which were recorded in the metrics of christenings, banns, marriages, deaths and other documents of the early 18th and the mid – 20th centuries by the Church of St. Trinity in Čekiškės. It reveals the cultural situation of the region, shows the impact of the Slavic and Germanic languages on proper names.

123 different place-names, which belong or belonged to the parish of Čekiškės, were recorded from 26 metrics of the archive of the Church of St. Trinity in Čekiškės and from one book stored in the archive of the history of the Lithuanian state. All the place-names recorded in 1937–1949 have been identified. Church metrics are not exceptionally confessional books. They are also examples of the history, the language and the evolution of a nation. Place-names recorded in books serve as a reliable source for the investigation into the total of proper names, since authentic facts of the live language are registered in them.

On the basis of the gathered material the ascertainment has been made that the total of proper names was influenced by dialectal features of people in Čekiškės. The traits of the speech of people in Čekiškės have been formed by geographical situation of the parish, since the parish of Čekiškės is situated on the border separating western Aukštaičiai of the city of Kaunas from those of the city of Šiauliai. In the writing of place-names of habitations Samogitian dialectal peculiarities have been noticed which may have been predetermined by confessional matters, since for the most part priest of Samogitian descent worked in the parish that belonged to the diocese of Samogitia.

Five books written purely in Latin (1737–1828) contain from 1 to 52 different place-names. The greater part of place-names that were written in Latin had explanatory words and short forms. Historical situation was such that the immense impact of the Polish language, which was understandable to common people, fell on the speech of the Church and on the Latin language of the writings – for the writing of consonants and mixed diphthongs Polish letters were introduced.

Six books (1826–1848) were written in Polish in which from 40 to 58 different place-names were recorded. For the recording of place-names Polish pointing marks were introduced that in some cases were impossible in those positions, some of the place-names were translated into the Polish language.

In seven (1849–1918), which were written in Russian, from 40 to 62 different place-names have been found which were the Polish variants written letter for letter and in which, however, the vowels ы and у of the front and mid rows were levelled. Russification invaded not only different institutions but also the Church, which often showed the loyalty to the authorities but was virtually leading the anti-Russian policy.

In Lithuanian metrics (1920–1949) from 37 to 84 different place-names have been identified, which had Lithuanian endings with frequent confusion of the gender and the number. Sometimes the Lithuanian writing was interrupted by one or another non – Lithuanian recording of *affricates* written by *digraphs*, which was considered a peculiarity of the Polish language.

Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas,
Muitinės g. 87, LT-3000, Kaunas, el. p. skamba@one.lt

Gauta 2003 12 20, įteikta spaudai 2004 12 30